

Mâtürîdî Tefsirinde Mecâz-ı Mürsel ve Alâkaları

Metonymy and its Relations in the Qur'anic Exegesis of Al-Maturidi

Ali BULUT*

Öz

Hem lafzî hem de manasıyla mucize olan Kur'ân-ı Kerim, dil bilimlerinin vücut bulmasını sağlamıştır. Bu dil bilimlerinden birisi de belâgatdir. Belâgat ilminin doğuşu ve gelişiminde başta dil âlimleri olmak üzere müfessirler ve kelim âlimlerinin önemli payları olmuştur. Kelam, tefsir ve fıkıh âlimi olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde sarf, nahiv ve lügat ilimlerinin yanında terimleri kendisinden yaklaşık üç asır sonra netleşen belâgat ilminin meânî, beyân ve bedî kısımlarıyla ilgili birçok konuya temas etmiştir. Bu konulardan birisi de mecâz-ı mürsel ve alakalarıdır. Makalemiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mecâz-ı mürselin sözlük ve terim anlamı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise mecâz-ı mürselin gelişim süreci ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Mâtürîdî tefsirinde mecâz-ı mürsel ve alakaları ele alınmıştır. Burada mecâz-ı mürsel alakalarının başında gelen cüz'iyet, külliyyet, sebebiyyet, müsebbebiyyet, itibâr-ı mâ kâne, itibâr-ı mâ seyekünü, mahalliyyet, hâlliyyet, âliyyet, umûm-husûs alakalarının önce tarifleri verilmiş, ardından Mâtürîdî tefsirinden örnek âyetler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, mecâz, mecâz-ı mürsel, alâka, belâgat, tefsir.

Abstract

The Holy Qur'an, which is a miracle both in words and in meaning, has enabled the emergence of linguistic sciences. One of these linguistic sciences is eloquence. In the birth and development of the science of eloquence, interpreters and kalam scholars, especially language scholars, have played an important role. In his exegesis (tafsir) called *Ta'wilat al-Qur'an*, Abu Mansur al-Maturidi, a scholar of kalam, tafsir and fiqh (d. 333/944), has touched upon many issues related to al-ma'ani, al-bayan and al-badi' that are the parts of the science of eloquence and became clear as terms about three centuries after him, as well as the sciences of morphology (sarf), nahw and lexicology. One of these topics is metonymy and its relations. Our article consists of three parts. In the first part, the meaning of metonymy in the dictionary and its meaning as a term are discussed.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

E-mail: alibulut1@istanbul.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-8368-8282>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Ali BULUT,
Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

Submission/Başvuru:
21 Ağustos/August 2022

Acceptance /Kabul:
27 Ekim/October 2022

Citation Atfı/:
BULUT, Ali. "Mâtürîdî Tefsirinde Mecâz-ı Mürsel ve Alâkaları." *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 5, no. 2 (2022): 117-136.

In the second part, the development process of the metonymy is discussed. In the third part, metonymy and its relations in al-Maturidi's exegesis are discussed. Here, the definitions of *cuz'iyat* (mentioning the part and referring to the whole), *kulliyat* (mentioning the whole and referring to the part), *sebebiyyat* (mentioning the cause and referring to the result), *musebbebiyyat* (mentioning the result and referring to the cause), *itibâr-ı mâ kâne* (considering something in its past form), *itibâr-ı mâ seyekûnü* (considering something in its future form), *mahalliyyah* (mentioning a place and referring to what is in it), *hâlliyyah* (mentioning something and referring to its place), *âliyyah* (mentioning the instrument of something and referring to what is done with it), *umûm-huşûs* (one of the literal and figurative meanings of the word is more common than the other), which are the main topics of metonymy's relations, are given first and then sample verses from the tafsir of al-Maturidi are presented.

Keywords: al-Maturidi, metaphor, metonymy, relations, eloquence, tafsir.

Extended Abstract

The Holy Qur'an, which is a miracle both in words and in meaning, has enabled the emergence of linguistic sciences. One of these linguistic sciences is eloquence. In the birth and development of the science of eloquence, interpreters and kalam scholars, especially language scholars, have played an important role.

Interpreters and language scholars, especially in philological interpretations such as *Meani'l-Qur'an*, *Mecaz al-Qur'an*, *Gharib al-Qur'an*, have examined the *nahw* aspect of the Qur'an and explained the meanings of strange words, while they put forth the first efforts to the eloquence of the Qur'an, whose words are also miraculous. The books of Ferra (d.209/824) and Ahfesh (d.215/830) called *Meani'l-Qur'an*, Abu Ubaydah's (d.209/824) *Mecaz al-Qur'an*, Ibn Qutaybah's (d.276/889) works called *Ta'wilü Mushkil al-Qur'an* and *Tafsiru Gharib al-Qur'an* are the first works that have survived to the present day. In these works, poems have been consulted in order to understand the Qur'an and the features of eloquence in them have also been pointed out.

In addition to these philological interpretations, the works of kalam scholars, written to emphasize the superiority and uniqueness of the Qur'an in terms of language, have also included many topics related to eloquence. These studies conducted by Kalam scholars have increased the decisive role of the science of logic in the formation of eloquence.

Abu Mansur al-Maturidi, a scholar of kalam, tafsir and fiqh (d. 333/944), gained the status of the founder of the Sunni kalam with *Kitab al-Tawhid*, and also his work *Te'wilat al-Qur'an* reveals that he was the founder of the tafsir bil-ra'y. Abu Ja'far Muhammad b. Jarir et-Tabari (d. 310/923), who was the contemporary of Maturidi, also composed the first and basic exegetical work of the narration method.

In his exegesis (tafsir) called *Ta'wilat al-Qur'an*, al-Maturidi has touched upon many issues related to al-ma'ani, al-bayan and al-badi' that are the parts of the science of eloquence and became clear as terms about three centuries after him, as well as the sciences of sarf, nahw and lexicology. One of these topics is metonymy and its relations.

Our article consists of three parts.

In the first part, the meaning of metonymy in the dictionary and its meaning as a term are discussed. Here it is mentioned that the "meczaz" means "crossing a place by walking", "crossing the road", "the place that is passed by walking" in the dictionary, and then its meaning as a term which is "transferring the word to another meaning by taking it from its original meaning" is given. Again, it is also stated here that there should be a presumption (hint) which indicates that the word is used in a figurative sense, not in a literal sense, and also there should be a connection (relation) between the literal and figurative meaning of the word.

In the second part, the development process of the metonymy is discussed. It is mentioned here that metaphor is one of the most effective ways to express meanings clearly, with this style, meanings become visibly clear to the hearer, and words acquire many new meanings through metaphor, thus providing breadth and ease of use in the language. It is stated that Sibeweyh (d. 180/796), the scholar who first applied the metaphorical style, in his book called *al-Kitab*, used the expression ittisa' fi'l-kalam wa'l-ijaz wa'l-ihtisar /the breadth of the word, ijaz and ihtisar in the sense of metaphor.

It has been stated that after Sibawayh, Abu Ubaydah (d.209/824), in his work called *Meczaz al-Qur'an*, often used the expression "its metaphor is" and at the same time he used the statements like "its meaning is", "its commentary is", "its estimation is" and "its explanation is" almost in the same sense as the metaphor.

It has been stated that the first language scholar who uses metaphor as the opposite of the truth is al-Jahiz, but he also treats simile and istiara as metaphors, in this way, scholars use metaphor in a broad sense, including simile and istiara.

It is mentioned that Abu Yaqub Yusuf b. Abi Bakr al-Sakkaki (d. 626/1229) is the first scholar who separated the metonymy from the istiara and used it as it is used today in his work called *Miftah al-Ulum*.

Again, in this part, it is mentioned that the scholars of eloquence divided the metaphor into two parts, describing the metaphor as "attributing a job to somebody else instead of the actual perpetrator"; and the metaphor as "using a word in another sense by taking it from its original meaning", and then dividing it into two parts as

istiara and metonymy. According to this division, it is stated that if the connection between the literal meaning and the metaphorical meaning of the word is based on simile, it is called istiara; if the connection between the literal meaning and the figurative meaning of the word is not based on simile, it is called metonymy.

In the third part, metonymy and its relations in al-Maturidi's exegesis are discussed. Here, it is stated that the scholars have identified more than thirty relations of metonymy and the main of these are cuz'iyat, kulliyat, sebebiyyat, musebbebiyyat, itibâr-ı mâ kâne (considering something in its past form), itibâr-ı mâ seyekûnu (considering something in its future form), mahalliyyah, hâlliyyah, âliyyah, umûm-husûs.

In this part, the definitions of these relations are given first, then sample verses from tafsir of al-Maturidi are presented. The definitions of these relations are mentioned as follows:

Cuz'iyat means that the literal meaning is a part of the figurative meaning. Namely, it is mentioning the part and referring to the whole.

Kulliyat means that the literal meaning constitutes the entire metaphorical meaning. Namely, it is mentioning the whole and referring to the part.

Sebebiyyat is mentioning the cause and referring to the result. There is a cause-and-effect relationship here.

Musebbebiyyat is mentioning the result and referring to the cause.

İtibâr-ı mâ kâne is considering something in its past form.

İtibâr-ı mâ seyekûnû is considering something in its future form.

Mahalliyyah is mentioning a place and referring to what is in it.

Hâlliyyah is mentioning something and referring to its place.

Aliyyah means that the literal meaning is a device of the metaphorical meaning. Namely, it is mentioning the instrument of something and referring to what is done with it.

Umûm-husûs means that one of the literal and figurative meanings of the word is more common than the other.

Here we have stated our findings that al-Maturidi interpreted the verses in accordance with the relations such as cuz'iyat, kulliyat, sebebiyyat, musebbebiyyat, itibâr-ı mâ kâne , itibâr-ı mâ seyekûnu , mahalliyyat, hâlliyyat, âliyyat, umûm-husûs but did not directly use these terms because it was an early period.

GİRİŞ

Hem lafzı hem de manasıyla mucize olan Kur'ân-ı Kerim, dil bilimlerinin vücut bulmasını sağlamıştır. Bu dil bilimlerinden birisi de belâğattir. Belâgat ilminin doğuşu ve gelişiminde başta dil âlimleri olmak üzere müfessirler ve kelim âlimlerinin önemli payları olmuştur.

Müfessirler ve dil âlimleri özellikle de Meâni'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân gibi filolojik tefsirlerde Kur'ân'ın nahiv yönünü inceleyip garîb lafızların anlamlarını izah ederlerken lafzı da mu'ciz olan Kur'ân'ın belâgat yönüne matuf ilk gayretleri ortaya koymuşlardır. Ferrâ (ö. 209/824) ve Ahfeş (ö. 215/830)'in *Meâni'l-Kur'ân*'ları, Ebû Ubeyde (ö.209/824)'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* adlı eserleri günümüze ulaşan ilk çalışmalardır. Bu eserlerde Kur'ân'daki bazı kelimelerin manalarının anlaşılmasında şairlerle istişhad edilmiş, bunlardaki belâgat özelliklerine de işaret edilmiştir.¹

Bu filolojik tefsirlerin yanında kelim âlimleri de Kur'ân-ı Kerim'in dil bakımından üstünlüğünü ve i'câzını vurgulamak için yazdıkları eserlerinde belâgatle ilgili birçok konuya yer vermişlerdir. Kelâm âlimlerince yapılan bu çalışmalar, mantık ilminin belâgatin şekillenmesindeki belirleyici rolünü artırmıştır.²

Kelim, tefsir ve fıkıh âlimi olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), *Kitâbü't-Tevhîd* ile Sünnî kelâmının kurucusu vasfını kazandığı gibi *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseri de onun dirâyet tefsirinin de kurucusu olduğunu ortaya koymaktadır. Mâtürîdî'nin çağdaşı Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) de rivayet yönteminin ilk ve temel tefsir eserini meydana getirmiştir.³

Mâtürîdî *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ında sarf, nahiv ve lûgat ilimlerinin yanında terimleri kendisinden yaklaşık üç asır sonra netleşen belâgat ilminin meânî, beyân ve bedî kısımlarıyla ilgili birçok konuya temas etmiştir. Bu konulardan birisi de mecâz-ı mürsel ve alakalarıdır.⁴ Biz önce mecâz-ı mürselin sözlük ve terim anlamına yer vereceğiz, ardından da gelişim sürecini ele alacağız.

¹ Ali Bulut, "Hicrî İlk Üç Asırda Kur'an Filolojisine Dair Eser Veren İlim Adamları ve Eserleri" (yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1999), 89-96.

² M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Bilimevi, 2001), 17.

³ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *DİA*, c. XXVIII (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 151-157.

⁴ Ahmed Sa'd ed-Demenhûrî, *el-İmâmü'l-Mâtürîdî ve Menhecü Ehli's-Sünne fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Amman: Dâru'n-Nûr, 2019), 278-344.

I. MECÂZ-I MÜRSELİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Mec'az (المجاز) sözlükte “bir yeri yürümek suretiyle geçmek”, “yol katetmek”, “yürüyüp geçilen yer” gibi anlamlara gelir. Bu manada (جَزْتُ الطَّرِيقَ) “Yolu geçtim” denir.⁵ Terim olarak ise mecâz bir lafzın, asıl manasından alınarak başka bir manaya nakledilmesidir. Sözde, lafzın, gerçek manada değil de mecâzî manada kullanıldığını gösteren bir karîne (ipucu) (القرينة) bulunmalıdır. Bunun yanında, lafzın gerçek anlamıyla mecâzî anlamı arasında bir bağ (alaka) (العلاقة) da olmalıdır.⁶

II. MECÂZ-I MÜRSELİN GELİŞİM SÜRECİ

Mecâz, manaların açıkça ifade edilmesi noktasında en etkili yollardan birisidir. Bu üslupla manalar işiten kişi için gözle görülürcesine açık bir hale gelir. Mecâz yoluyla lafızlar birçok yeni mana kazanır. Böylece dilde genişlik ve kullanım kolaylığı sağlanmış olur. Mecâz üslubuna ilk yer veren âlim olan Sîbeveyh (ö. 180/796), *el-Kitâb*'ında mecâz anlamında *ittisâ' fi'l-kelam ve'l-îcâz ve'l-ihtisar* “sözde genişlik, îcâz ve ihtisar” ifadesini kullanmıştır.⁷

Sîbeveyh'ten sonra Ebû Ubeyde (ö. 209/824) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı telif etmiş, hem eserin adında mecâz kelimesini hem de içeriğinde (مَجَازٌ) “Mecâzî şudur” terkinin sıkça kullanmıştır. Bunun yanında (معناه) “Manası şudur,” (تفسيره) “Tefsiri şudur,” (غريبه) “Garîbi şudur,” (تقديره) “Takdiri şöyledir,” ve (تأويله) “Te'vili şöyledir” gibi ifadeleri de hemen hemen mecâzla aynı anlamda kullandığı görülmektedir.⁸

Mecâzı terim anlamında hakikatin zıddı olarak kullanan ilk dil âlimi Câhız (ö. 255/869)'dır. Ancak o, istiâre ve teşbihi de mecâz olarak ele almıştır.⁹ Bu şekilde âlimler mecâzı, istiâre ve teşbihi de içine alacak şekilde geniş bir anlamda kullanmışlardır.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), (جوز) mad.

⁶ Sa'düddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhisi Miftâh*, nşr. Ahmed İzzü İnâye (b.y.: Dâru'l-Kûh, 1387), 322; Hamza b. Turgut el-Aydîni, *el-Hevâdi fî Şerhi'l-Mesâlik*, nşr. Ali Bulut (Samsun: Etüt Yayınları, 2009), 192-193; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-Arabiyye fî Sevbihâ'l-Cedîd İlmü'l-Beyân* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982), 69; Fadl Hasan Abbâs, *Esâlibü'l-Beyân* (Amman: Dâru'n-Nefâis, 1430/2009), 271.

⁷ Ebû Bîşr Amr b. 'Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâbü Sibeveyh*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: y.y., 1988), 1: 211-215, 280-290. Sîbeveyh'in bu konuda verdiği örneklerin izahı için bkz. Ali Bulut, “Sîbeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar” (doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003), 162-165.

⁸ Bulut, “Hicrî İlk Üç Asırda,” 90.

⁹ Süleyman Kablan, “Arap Dili ve Belâgatında Mecâz-ı Mürsel ve Alakaları” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 23.

Mecâz-ı mürseli istiâreden ayırarak bugünkü terim anlamında kullanan ilk âlim *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseriyle Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî (ö. 626/1229)'dir.¹⁰

Belâgat âlimleri mecâzı ikiye ayırmışlardır:¹¹

1. Mecâz-ı aklî: Bir işin asıl fâilinden başkasına isnâd edilmesidir.

2. Mecâz-ı lügavî: Bu ise bir lafzın asıl manasından alınarak başka bir manada kullanılmasıdır. Bu da ikiye ayrılır:

a. İstiâre: Lafzın hakiki manasıyla mecâzî manası arasındaki bağ, eğer teşbîhe dayanıyorsa buna istiâre denir.

b. Mecâz-ı mürsel: Lafzın hakiki manasıyla mecâzî manası arasındaki bağ, teşbîhe dayanmıyorsa buna da mecâz-ı mürsel denir.

III. MÂTÜRÎDÎ TEFSİRİNDE MECÂZ-I MÜRSEL VE ALAKALARI

Mecâz-ı mürsel, hakiki anlamının dışında kullanılan ve alâkası benzerlik dışında bir şey olan lafızdır. Mecâz-ı mürsel için otuzdan fazla alâka tespit edilmiştir. Bunların başlıcaları şöyledir:¹²

Cüz'iyet, külliyyet, sebebiyyet, müsebbebiyyet, itibâr-ı mâ kâne (geçmişe itibar), itibâr-ı mâ seyekûnü (geleceğe itibar), mahalliyyet, hâlliyyet, âliyyet, umûm-husûs.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî'nin, tefsirinde kullandığı başlıca alâkalar şunlardır:

1. Cüz'iyet:

Hakiki anlamın mecâzî mananın bir parçası olmasıdır. Yani parçanın zikredilip bütünü kastedilmesidir (يَكْرُ الْجُزْءُ إِزَادَةَ الْكُلِّ).

¹⁰ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, nşr. Naîm Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987), 362; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-Mustalâti'l-Belâgiyye ve Tatavvuruhâ* (Irak: Matbaatü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1407/1987), 3:206-207; İsmail Durmuş, "Mecaz", *DİA*, c. 28, (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 219.

¹¹ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Esrâru'l-Belâga*, nşr. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.), 410-412; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 362.

¹² Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* (Kahire: y.y., ts.), 2:272-276; Tefâtânî, *Muhtasar*, s. 324-326; Aydınî, *Hevâdî*, 193-195; Ali Nihad Tarlan, *Edebî Sanatlar* (İstanbul: Güven Basım ve Yayınevi, 1964), 25; Necmeddin Şahiner, *Edebî Sanatlar* (İstanbul: Güryay Matbaası, 1975), 16; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 168; Saraç, *Klâsik Edebiyat*, 102-103; Abbâs, *Esâlîb*, 295; Özer Şenödeyici, "Türk Dilinde Mecâz-ı Mürsel," *TDAY Belleten*, no. 2 (2005), 119-133; Kablan, "Arap Dili ve Belâgatında", 36-77.

• ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً﴾ “Yanlışlıkla bir mü’mini öldüren kimsenin, mü’min bir köleyi azat etmesi gerekir.”¹³ Bu âyette رَقَبَةٍ (boyun) lafzı, نَفْس (kişi) anlamında kullanılmıştır. Boyun insanın bir parçasıdır. Parça zikredilip bütün kastedilmiştir.

Mâtürîdî tefsirinde cüz’iyyet:

• ﴿إِنْ نَشَأْ نُزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾ “Biz dilesek, onların üzerine gökten bir mucize indiririz de, ona boyunları eğilip kalır.”¹⁴

Mâtürîdî şöyle der:

﴿فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾ أي: مالت وخضعت لها أعناقهم، والأعناق كأنها كناية عن أنفسهم.

“Ona boyunları eğilip kalır” Yani: Boyunları ona eğilir. Boyunlar sanki kendilerinden kinâyedir.”¹⁵

• ﴿وَالضُّحَىٰ (1) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ﴾ “Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki.”¹⁶

Mâtürîdî şöyle der:

﴿وَالضُّحَىٰ (1) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى﴾ ليس يريد بـ ﴿وَالضُّحَى﴾ الضحوة خاصة ولكن النهار كله.

ألا ترى أنه قال: ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى﴾ ذكر الليل دل أنه كان الضحى كناية عن النهار جملة؛ فعلى ذلك

الغداة والعشي يجوز أن يكون كناية عن الليل والنهار جملة، والله أعلم.

“Kuşluk vaktinden maksat özellikle de bu vakit değildir. Maksat gündüzün tamamıdır. “Sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki” âyetinde de geceyi zikretmiştir. Bu da kuşluk vaktinin gündüzün tamamından kinâyeye olduğunu göstermektedir. Buna göre (الغداة) sabah ve (العشي) lafızları da gece ve gündüzün tamamından kinayedir. Vallahu a’lem.”¹⁷

Görüldüğü gibi Mâtürîdî âyet-i kerimelerdeki mecaza kinâyeye diyerek cüz’iyyet alâkasını izah eder.

¹³ Nisâ sûresi 4/92.

¹⁴ Necm sûresi 53/27.

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*, nşr. Mecdî Bâslum (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 8:50.

¹⁶ Duhâ sûresi 93/1-2.

¹⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 4:93.

2. Külliyyet:

Hakiki anlamın mecâzî mananın tamamını oluşturmasıdır. Yani bütünün zikredilip parçanın kastedilmesidir (ذِكْرُ الْكَلِّ إِزَادَةُ الْجُزْءِ).

- ﴿يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ﴾ “Parmaklarını kulaklarına tıklarlar.”¹⁸ Âyetteki الأصابع (parmaklar lafzı), الأتامل (parmak uçları) anlamında kullanılmıştır.

Mâtürîdî tefsirinde külliyyet:

- ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لِيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةً الْأُنثَى﴾ “Şüphesiz ahirete iman etmeyenler, meleklerle dışı isimleri veriyorlar.”¹⁹ Mâtürîdî burada maksadın inanmayanların tamamı değil, onlardan bir grup olduğunu söyler. Ardından da lügatte bütünün zikredilip parçanın kastedilmesinin caiz olduğunu ifade eder. Bunun örneklerinin Kur’ân’da çok olduğunu da ilave eder.²⁰

- ﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾ “Hani melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem! Allah seni seçti; seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti.”²¹ Mâtürîdî burada meleklerden maksadın Cebrail (as) olduğunu söyler. Ancak mecâz-ı mürsel ve külliyyet alakasını zikretmez.²²

Bu iki örnekte de Mâtürîdî isim vermeden külliyyet alâkasını izah eder.

3. Sebebiyyet:

Sebebin zikredilip sonucun kastedilmesi (السببية). Yani burada sebep-sonuç ilgisi vardır.

- ﴿رَعَتِ الْمَاشِيَةَ الْغَيْثَ﴾ “Sürü yağmur(la) otladı.” cümlesinde yağmurun (الغيث) bitki (النَّبات) anlamında kullanılması gibi. Sürü yağmurla değil, onun bitirdiği otlarla otlar. Yağmur bu otların bitip büyümesinin sebebidir.

Mâtürîdî tefsirinde sebebiyyet:

- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ “Ey îman edenler, faizi öyle kat kat artırılmış olarak yemeyin, Allah’tan korkun ki kurtuluşa

¹⁸ Bakara sûresi 2/19.

¹⁹ Necm sûresi 53/27.

²⁰ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 9:427.

²¹ Âl-i İmran sûresi 3/42.

²² Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 2:367.

eresiniz.”²³ Belâgat kaynaklarına göre bu âyette sebep olan “faiz” zikredilip sonuç olan “yiyecek” kastedilmiştir. Manası da “Faiz malından gelen yiyecekleri yemeyin.” şeklindedir. Çünkü faiz, bu yiyeceklerin sebebidir. Mâtürîdî’ye göre ise burada “yemeyiniz” ifadesi “almayınız” anlamındadır. Çünkü faizin kendisi yenecek bir şey değildir.²⁴

Mâtürîdî burada da isim vermeden sebebiyet alâkasına göre âyeti te’vil eder.

4. Müsebbebiyyet:

Müsebbebin yani sonucun zikredilip sebebin kastedilmesidir (المُسَبَّبِيَّة).

- ﴿وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا﴾ “Gökten sizin için rızık indirir.”²⁵ Yani “Rızık olacak şeyleri bitirecek yağmuru indirir.” demektir. Çünkü yağmur, rızık oluşmasına sebep olmaktadır. Sonuç olan “rızık” zikredilip sebep olan “yağmur” kastedilmiştir.

Mâtürîdî tefsirinde müsebbebiyyet:

- ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ “Rızıkınız da size vaat edilen şeyler de göktedir.”²⁶ Mâtürîdî’ye göre bu âyetteki rızıktan maksat yağmurdur. O şöyle der:

﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ أي: المطر الذي ينزل منها في الأرض، فنبت فيها بذلك المطر من أنواع الأرزاق من الحبوب، والثمار، والفواكه، وغيرها؛ كل ذلك سببه من السماء؛ لذلك أضيف إليها، والله أعلم.

“Yani gökten yere inen yağmurdur. Bu yağmurla yerde rızık çeşitleri olan tahıl, meyve vb. biter. Bunların hepsinin sebebi gökten inen yağmurdur. Bu sebeple rızık göğe nisbet edildi. Vallahu a’lem.”²⁷

- ﴿فُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾ “Kendinizi ve aileninizi ateşten koruyun.”²⁸ Yani “Kendinizi ve ailenizi ateşe girmekten korumak için Allah’a tâate devam edin” demektir. Sonuç olan “ateş” zikredilip ondan korunmaya sebep olacak “tâate devam” işi kastedilmiştir. Mâtürîdî sebep-sonuç ilişkisini zikretmeden buradaki maksadı şöyle ifade eder:

²³ Âl-i İmran sûresi 3/130.

²⁴ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 2:475.

²⁵ Mü'min/Gâfir sûresi 40/13.

²⁶ Zâriyât sûresi 51/22.

²⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 9:382.

²⁸ Tahrim sûresi 66/6.

"أمرهم بوقاية أنفسهم وأهليهم نازًا، وإنما يتقون تلك النار بالقيام بالأسباب التي أمروا بالقيام بها، والامتناع والانتهاز عما نهوا عنها وزجروا منها."

"Allah mü'minlere kendilerini ve ailelerini cehennemden korumalarını emretmiştir. Bu ateşten ancak emredilen şeyleri yapmakla, yasaklanan şeylerden de kaçınmakla korunabilirler."²⁹

• ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيثًا﴾ "Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise indirdik (verdik)."³⁰

Mâtürîdî bu âyetin tefsirini birkaç yerde ele alır. Bir yerde şöyle der:

﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيثًا﴾ قال ابن عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - والحسن: أنزلنا ماء القراح من السماء ليتخذ منه اللباس ما يوارى عورتهم، ويتخذ منه الطعام والأشياء التي بها قوام أنفسهم.

"İbn Abbas (ra) ve Hasan (rh) şöyle demişlerdir: Gökten temiz su indirdik ki ondan avret yerlerinizi örtecek elbise elde edilsin. Yine ondan bedeninizi ayakta tutacak yiyecek ve eşyalar elde edilsin."³¹

Mâtürîdî bir başka yerde de şöyle der:

"ومعناه: أنزلنا عليكم ما قدرنا كون اللباس منه، وهو المطر، فإذا أنزل المطر الذي قدر كون اللباس منه، فكأنه أنزل اللباس."

"Manası şudur: Size kendisinden elbise yapılmasını takdir ettiğimiz şeyi indirdik ki o da yağmurdur. Kendisinden elbise yapılması takdir edilen yağmur inince sanki elbise inmiş gibi olmuştur."³²

Âyeti tefsir ettiği bir başka yerde de şöyle der:

"ولا ينزل من السماء اللباس كما هو، ولكن أراد الأصل الذي به يكون اللباس."

"Gökten bildiğimiz elbiseyi indirmez. Fakat bununla elbisenin yapılmasına vesile olan asıl şeyi kastetmiştir."³³

Daha önceki âyetlerde olduğu gibi Mâtürîdî burada da isim vermeden müsebbbiyyet alâkasına göre âyeti te'vil eder.

²⁹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 9:182.

³⁰ A'râf sûresi 7/26.

³¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 4:393.

³² Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10:171.

³³ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 2:259.

5. Geçmişe itibar:

Bir şeyi geçmişteki hâli ile anmaktır (اعتبار ما كان).

- "يَلْبَسُ النَّاسُ الصُّوفَ فِي الشِّتَاءِ." "İnsanlar kışın yün giyerler." Aslında insanların giydiği yünün kendisi değil yün kumaştan yapılmış elbisedir. Elbisenin aslına itibarla bu ifade kullanılmıştır.

Mâtürîdî tefsirinde geçmişe itibar:

- ﴿وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ﴾ "Yetimlere mallarını verin."³⁴ Âyetle önceden yetim kalmış, ama artık yetişkin olanlara mallarının verilmesi emredilmektedir. Bu kimselere geçmişe bakılarak yetim denmiştir.

Mâtürîdî şöyle demiştir:

"﴿وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ﴾ يحتمل هذا وجهين: أحدهما: احفظوا أموالهم إلى أن يخرجوا من اليتيم، فإذا خرجوا من اليتيم أعطوهم أموالهم.

ويحتمل قوله: (وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ)، أي: أنفقوا عليهم من أموالهم، ووسعوا عليهم النفقة ولا تضيقوها لينظروا إلى أموال غيرهم.

(وَأَتُوا)، بمعنى: أتوا لوقت الخروج من اليتيم، أي: احفظوا؛ لتقوتوا.

"Âyet iki manaya muhtemeldir. Birincisi şudur: Onların mallarını yetimlikten çıkana kadar muhafaza edin. Yetimlikten çıktıklarında mallarını verin."

"Yetimlere mallarını verin." âyeti şu manaya da muhtemeldir: Yani: Onlara mallarından harcayın, harcamayı geniş tutun. Başkalarının elindeki mala bakmamaları için onlara yaptığınız harcamayı kısmayın.

"Verin" ifadesi şu manadadır: Yetimlikten çıktıkları vakit verin. Yani: Onlara vermek üzere mallarını muhafaza edin."³⁵

Görüldüğü gibi Mâtürîdî'nin verdiği asıl mana geçmişe itibar alâkasına uygun olandır.

﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أُوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطَرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾
(24) تَدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾

³⁴ Nisâ sûresi 4/2.

³⁵ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 5:3.

“Nihayet onu, vâdilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde görünce: Bu bize yağmur yağdıracak yaygın bir buluttur, dediler. Hayır! O, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azap bulunan bir rüzgârdır! O (rüzgâr), Rabbinin emriyle her şeyi yıkar, mahveder. Nitekim (o kasırğa gelince) onların evlerinden başka bir şey görülmez oldu. İşte biz suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.”³⁶

Mâtürîdî şöyle demiştir:

"يَحْتَمَلُ: (لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ) وَجِهَيْنِ:

أحدهما: أي: لم تترك الريح من عاد ومما لهم إلا مساكنهم التي ذكر.

والثاني: (لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ) إلا آثار مساكنهم.

(تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا)، فالأول على التأويل الأول في قوله: (تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ) أرسلت وأمرت بدميره، ولم تؤمر بدمير مساكنهم، فبقية، والتأويل الثاني على التأويل الثاني في قوله: (تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ) عند من عاينها ونظر إليها؛ لشدها وقوتها، فتدمر مساكنهم - أيضًا - فلا ترى إلا آثارها، لكن سماها: مساكن باسم ما قد كان، وأنه أمر مستعمل في عرف لسان اللغة، والله أعلم."

“Nitekim (o kasırğa gelince) onların evlerinden başka bir şey görülmez oldu.” İki manaya muhtemeldir:

Birincisi kasırğa Âd kavmine ait hiçbir şey bırakmadı. Sadece evleri kaldı.

İkincisi ise sadece evlerinin kalıntıları kaldı, şeklidir.

“Rabbinin emriyle her şeyi yıkar, mahveder”: Birinci tevile göre bunun manası şöyledir: Yani gönderildiği ve yıkma emri aldığı her şeyi yıkar. Ancak evlerini yıkma emrini almamıştır. Bu sebeple evler kalmıştır.

İkinci tevile göre ise şiddeti ve gücü sebebiyle gördüğü ve baktığı her şeyi yıkar. Evlerini de yıkar. Sadece kalıntıları gözüktür. Bunlara “evler” denilmesi önceki ismine binâendir. Bu, dâililerin örfünde kullanılan bir üslûptur.”³⁷

Bu son cümleden de anlaşıldığı gibi Mâtürîdî âyeti geçmişe itibar alâkasıyla te’vil etmiştir.

6. Geleceğe itibar:

Bir şeyi gelecekteki hâli ile anmaktır (اعتبار ما سيكون).

³⁶ Ahkâf sûresi 46/24-25.

³⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 4:253-254.

• سَأَوْقِدُ نَارًا. “Ateş yakacağım.” derken ateş olacak odun vb. bir yakıt kastedilir.

Mâtürîdî tefsirinde geleceğe itibar:

• ﴿إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾ “Rüyamda kendimi şarap sıkarken görüyorum.”³⁸

Mâtürîdî şöyle demiştir:

﴿إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: أَرْضٌ يُدْعَى الْعَنْبُ بِهَا خَمْرًا، أَوْ سَمِيَ خَمْرًا بِاسْمِ سَبَبِهِ وَبِاسْمِ أَصْلِهِ، وَجَائِزٌ فِي اللُّغَةِ تَسْمِيَةُ الشَّيْءِ بِاسْمِ سَبَبِهِ وَبِاسْمِ أَصْلِهِ.

“Bazıları şöyle demiştir: Burası üzümle şarap denilen bir diyardır. Ya da aslı ve sebebi olmasından dolayı şarap demiştir. Çünkü dilde bir şeyin aslı ve sebebiyle isimlendirilmesi caizdir.”³⁹

• ﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا حَلِيَّةً تُلْبَسُونَهَا﴾ “İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur.”⁴⁰

Mâtürîdî şöyle demiştir:

ثم يحتمل قوله: (حَلِيَّةٌ): أي: ما يتخذ منه حلية. وهذا جائز؛ أن يسمى الشيء باسم ما يتخذ منه؛ وباسم ما يصير به في المتعقب.

“Hilye” lafzı süs eşyası elde edilen şey anlamına da gelebilir. Bir şeyin, yapılacağı ve gelecekte dönüşeceği şeyin adını alması caizdir.⁴¹

• ﴿فَبَشِّرْهُ بِبُحْرَانِهِ﴾ “İşte o zaman onu yumuşak tabiatlı bir oğul ile müjdeledik.”⁴² Yeni doğan bebek bu sıfatla doğmaz. İleride yumuşak tabiatlı bir kimse olacağı için âyet-i kerimede bu sıfatla zikredilmiştir.

Mâtürîdî şöyle demiştir:

﴿فَبَشِّرْهُ بِبُحْرَانِهِ﴾ يصير حليمًا إذا بلغ مبلغ الامتحان بالأعمال والأمر والنهي، أي: بشرناه بـغلام حليم يحلم فيما امتحن إذا بلغ مبلغًا يمتحن فيه.

³⁸ Yusuf sûresi 12/36.

³⁹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 6:238.

⁴⁰ Nahl sûresi 16/14.

⁴¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 6:485.

⁴² Sâffât sûresi 37/101.

Bir çocuk ancak emir, nehiy ve amellerle imtihan çağına ulaştığında halîm olur. Bu şu demektir: Biz onu, imtihan çağına geldiğinde imtihanında halim olacak bir oğulla müjdeledik.⁴³

• ﴿إِنَّكَ إِنْ تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا﴾ “Şüphesiz Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; sadece ahlaksız ve aşırı inkârcıdan başkasını doğurmazlar.”⁴⁴

Yeni doğan bebek bu sıfatlarla doğmaz. Onların ileride bu özelliklerde olacağı kastedilmiştir.

Bu âyetlerde de görüldüğü üzere Mâtürîdî burada geleceğe itibar alâkasını dikkate alarak te’vil yoluna gitmiştir.

7. Mahalliyet:

Bir yerin zikredilip içindekilerin kastedilmesidir (المَحَلِّيَّة).

• “Bu sınıf belâgati sever.” Burada sınıfla, içindeki öğrenciler kastedilmiştir. Mekân zikredilmiş, içindekiler kastedilmiştir.

• ﴿قَرَّرَ مَجْلِسُ الشَّعْبِ ذَلِكَ﴾ “Millet Meclisi bu kararı aldı.” Burada meclis kelimesi mekân ismi olup maksat içindeki vekillerdir.

Mâtürîdî tefsirinde mahalliyet:

• ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾ “Haydi o meclisini toplantıya çağırın.”⁴⁵ Mâtürîdî meclisten maksadın (أهل المجلس) “meclis ehli” olduğunu söyler.⁴⁶

• ﴿وَكَايَيْنَ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاَهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاَهَا عَذَابًا نُكْرًا﴾ “Rabbinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azmış nice memleketler vardır ki, biz onları (ahalisini) çetin bir hesaba çekmiş ve onları görülmemiş azaba çarptırmışızdır.”⁴⁷ Burada memleketten maksat oranın halkıdır.

Mâtürîdî şöyle demiştir:

⁴³ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 8:577.

⁴⁴ Nuh sûresi 71/27.

⁴⁵ Alak sûresi 96/17.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10:581.

⁴⁷ Talak sûresi 65/8.

وصف الله تعالى القرية بالعتو، ومعلوم أنها لا تعتو، ولكن المراد منه، أي: عتا أهلها عن أمر ربهم، وقد يجوز أن يكنى بالمكان عن الأهل، كما قال في آية أخرى ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا﴾ يعني: واسأل أهل القرية وفي هذا دلالة أن ما خرج مخرج الكناية في الحقيقة، لم يكن كذبا.

Allahu Teâlâ şehri azgınlık sıfatıyla vafetmiştir. Şu da malumdur ki şehir azgınlık yapmaz. Bundan maksat şudur: Yani bu memleketlerin halkı Rablerinin emrinden çıkıp azmışlardır. Mekân zikredilip halkının kastedilmesi caizdir. “İçinde bulunduğumuz şehre sor”⁴⁸ âyetinde olduğu gibi. Yani “Şehir halkına sor demektir. Bu da kinâyeli olarak söylenen şeyin yalan olmadığını göstermektedir.”⁴⁹

• ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا﴾ “Böylece biz sana Arapça bir Kur’an vahyettik ki Ümmü’l-Kurâ’yı ve çevresinde bulunanları uyarasın.”⁵⁰ Mâtürîdî Ümmü’l-Kurâ’dan maksadın (أهل أم القرى) “Ümmü’l-Kurâ (Mekke) halkı olduğunu ifade eder.”⁵¹

Mâtürîdî âyetleri mahalliyyet alâkasına göre te’vil etmiştir.

8. Hâlliyyet:

Bir şeyin zikredilerek mekânının kastedilmesidir (الحالِيَّة).

• “Namazdan huzurla çıktılar.” Namaz zikredilerek mekânı olan cami kastedilmiştir.

• “İnsanlar(ın yanın)da kaldım, onlar da bana ikramda bulundular.” Burada insanlardan maksat onların bulunduğu yerdir.”

Mâtürîdî tefsirinde hâlliyyet:

• ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ﴾ “İnanıp salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları rahmetine sokacaktır.”⁵²

﴿فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ﴾ أي: في جنته، سمي الجنة: رحمة؛ لأنها تتال برحمته، ويدخل فيها.

⁴⁸ Yusuf sûresi 12/82.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 10:69-70.

⁵⁰ Şûrâ sûresi 42/7.

⁵¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 4:172, 9:105.

⁵² Câsiye sûresi 45/30.

Mâtürîdî'ye göre (في رحمته) “rahmetine” ifadesinden maksat (في جنته) “cennetine” şeklindedir. Cennete rahmet denmiştir. Çünkü oraya rahmetle nail olunur ve girilir.⁵³

Yine bu âyet de Mâtürîdî tarafından hâlliyyet alâkasına göre te'vil edilmiştir.

9. Âliyyet:

Hakiki mananın, mecâzî mananın bir âleti olmasıdır (الآلية). Diğer bir tabirle bir şeyin âletini zikredip onunla yapılan şeyi kastetmektir.

- “O kalemle hayatını sürdürüyor.” cümlesinde “kalem” ile yazı yazmak kastedilmiştir. Kalem, yazı yazmanın aletidir.

Mâtürîdî tefsirinde âliyyet:

- ﴿وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ﴾ “Sonrakiler arasında bana lisan-ı sıdk nasip eyle.”⁵⁴ Lisan-ı sıdktan maksat doğrulukla anılmaktır. Doğrulukla anılmanın âleti, lisandır.

أي: اجعل لي الثناء الحسن في الناس.

Mâtürîdî'ye göre (الثناء الحسن) “lisan-ı sıdk” ifadesinden maksat (الثناء الحسن) “güzel bir övgü”dür.⁵⁵

Mâtürîdî bu âyeti de âliyyet alâkasına uygun olarak te'vil etmiştir.

10. Umûm-husûs:

Kelimenin hakiki anlamı ile mecâzî anlamından birisinin diğerinden daha umûmî olmasıdır (العموم والخصوص).

- Ziya Paşa'nın şu mısralarında olduğu gibi:⁵⁶

Yâ Rab! Nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyâç

İnsânın ihtiyâcı bir lokma nânadır.

Burada hususî manası olan “bir lokma ekme” zikredilmiş, onun umûmî manası “yemek” kastedilmiştir.

⁵³ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 9:232-233.

⁵⁴ Şuarâ sûresi 26/84.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 9:232-233.

⁵⁶ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 571.

Mâtürîdî tefsirinde umûm-husûs:

- ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ﴾ “Yoksa insanları kıskanıyorlar mı?”⁵⁷

Mâtürîdî şöyle demiştir:

- ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ﴾ يقول: بل يحسدون محمدًا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - على ما آتاه الله من فضله من الكتاب والنبوة.

Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: “Bilakis Allah’ın ona lütfundan verdiği kitap ve peygamberlikten dolayı Muhammed’e haset ediyorlar.”

﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ﴾ يعني محمدًا.

Mâtürîdî’ye göre âyette *insanlar* kelimesiyle *Nebi (sav)* kastedilmiştir.⁵⁸ Yani umûmî bir lafız olan *insanlar* kelimesiyle hususî bir lafız olan *Nebi (sav)* kastedilmiştir.

Mâtürîdî bu âyeti umum-husûs alâkasına göre tevil etmiştir.

SONUÇ

Mecâz, lafızlara birçok yeni mana kazandıran, muhatap için manayı gözle görülürcesine açık bir hâle getiren bir belâgat üslûbudur. Bu yolla mecâz dilde genişlik ve kullanım kolaylığı sağlamış olur. Bu özelliğine binâen mecaza ilk yer veren âlim olan Sîbeveyh’in, *el-Kitâb*’ında mecâz karşılığında *ittisâ ‘fi’l-kelam ve’l-îcâz ve’l-ihţisar* “sözde genişlik, îcâz ve ihtisar” ifadesini kullandığı görülmüştür.

Mecâzı terim anlamında hakikatin zıddı olarak kullanan ilk dil âlimi Câhız’dır. Ancak o, mecâzı, istiâre ve teşbihi de içine alacak şekilde geniş bir anlamda kullanmıştır. Mecâz-ı mürseli istiâreden ayırarak bugünkü terim anlamında kullanan ilk âlim *Miftâhu’l-Ulûm* adlı eseriyle Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî olmuştur.

Mâtürîdî de *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne* adlı tefsirinde bazı belâgat terimlerini kullanmıştır. Ancak yaşadığı asırda belâgat ilmi doğuş aşamasında olduğundan, terimler henüz netlik kazanmış değildi ve bunlar birbirinin yerine kullanılmaktaydı.

⁵⁷ Nisa sûresi 4/54.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî*, 3:209-210.

Mecâz-ı Mürsel teriminin de aynı şekilde o dönemde ismi geçmemekteydi. Mâtürîdî'nin mecâz-ı mürsel demese de isimsiz olarak bu terime ait bazı alakaları tefsirinde kullandığını, bazen mecâz-ı mürsel yerine kinâyeye dediğini tespit ettik.

Mâtürîdî'nin, âyetleri cüz'iyet, külliyyet, sebebiyyet, müsebbebiyyet, geçmişe itibar, geleceğe itibar, mahalliyyet, hâlliyyet, âliyyet, umûm-husûs alakalarına uygun olarak tevil ettiğini, ancak erken dönem olduğu için doğrudan bu terimleri kullanmadığını gördük.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Abbâs, Fadl Hasan. *Esâlibü'l-Beyân*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 1430/2009.
- Bekrî Şeyh Emîn. *el-Belâgatü'l-Arabiyye fî Sevbihâ'l-Cedîd İlmü'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- Bulut, Ali. "Hicrî İlk Üç Asırda Kur'an Filolojisine Dair Eser Veren İlim Adamları ve Eserleri." Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1999.
- Bulut, Ali. "Sîbeveyh'in el-Kitab'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar." Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- el-Aydmî, Hamza b. Turgut. *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*. Nşr. Ali Bulut. Samsun: Etüt Yayınları, 2009.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir. *Esrâru'l-Belâga*. Nşr. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.
- el-Kazvînî, Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb. *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga*. Kahire: y.y., ts.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*. Nşr. Mecdî Bâslum. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- ed-Demenhûrî, Ahmed Sa'd. *el-İmâmü'l-Mâtürîdî ve Menhecü Ehli's-Sünne fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Amman: Dâru'n-Nûr, 2019.

- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. Nşr. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn. *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâh*. Nşr. Ahmed İzzü İnâye. B.y.: Dâru'l-Kûh, 1387.
- Durmuş, İsmail. "Mecaz." *DİA*. 28: 217-220. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Kablan, Süleyman. "Arap Dili ve Belâgatında Mecâz-ı Mürsel ve Alakaları." Yüksek lisans tezi., Marmara Üniversitesi, 2006.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-Mustalâti'l-Belâgiyye ve Tatavvuruhâ*. Irak: Matbaatü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrâkî, 1407/1987.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Bilimevi, 2001.
- Sîbeveyh, Ebû Bîşr Amr b. 'Osmân b. Kanber. *el-Kitâb Kitâbü Sîbeveyh*. Nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: y.y., 1988.
- Şahiner, Necmeddin. *Edebî Sanatlar*. İstanbul: Güryay Matbaası, 1975.
- Şenödeyici, Özer. "Türk Dilinde Mecâz-ı Mürsel." *TDAY Belleten*, no. 2 (2005): 119-133.
- Tarlan, Ali Nihad. *Edebî San'atlar*. İstanbul: Güven Basım ve Yayınevi, 1964.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî." *DİA*. 28:151-157. Ankara: TDV İslam Araştırma Merkezleri, 2003.